Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 44, Şubat 2020, s. 33-44

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.40623>

Doç. Dr. Meryem GÜRBÜZ

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim
Dalı, meryembgurbuz@gmail.com

İLK TÜRKÇE TIP KİTAPLARINA GÖRE ORTAÇAĞ ANADOLU COĞRAFYASINDA ASMA (*Vitis vinifera* L.) BİTKİSİNİN KULLANIMI

Özet

Bu çalışmada Ortaçağ Anadolu'sunda yazılan, derlenen ya da tercüme edilen ilk Türkçe tıp kitaplarında asma bitkisinin insan sağlığında nasıl kullanıldığının bir listesi sunulmuştur. Seçilen eserler, XIII. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın ortalarına kadar olan tarihe aittir. Aynı türde başka kitaplar da vardır. Ancak bu çalışmada en meşhur ve en etkili olanları seçilmiştir. Bir seçme yapılmasının nedeni de konumuz açısından diğer kitaplarda da neredeyse aynı bilgilerin bulunmasıdır. Bu nedenle bir örnekleme yöntemi kullanılması yeterli görülmüştür.

Asma bitkisi en eski çağlardan beri Anadolu'nun önemli bitkilerinden biri oldu. Asma yetiştirildi ve ondan elde edilen çok çeşitli ürünler kullanıldı. Ortaçağda da bitki aynı önemini muhafaza ederek Anadolu'da yaygın olarak yetiştirilmeye devam etti. Anadolu ortaçağına ait kaynaklarımızda üzüm ve bağlar hakkında çeşitli bilgiler vardır. Bu bilgiler bize beslenme, sosyal hayat ve edebiyatta asma bitkisinin kullanımını gösterir. Buna göre üzüm yaş haliyle tüketildiği gibi kurusu, olgunlaşmamış hali, sirkesi, şarabı, asma yaprağı, asma çubuğu, asma dalı ve asma kabuğu yemeklerde veya tedavilerde sıkça kullanılmıştı. Ayrıca üzümün çeşitli işlemlerden geçirilerek sağlık için tüketildiğini de biliyoruz. Suyunun çıkarılması, ezilmesi, arındırılıp dövülmesi, kaynatılması veya sirkede bekletilmesi bu cümledendir.

Anadolu'nun bu çok önemli bitkisi ortaçağ tıp kitaplarına göre “koruyucu tıp” alanında kullanıldığı gibi ondan elde edilen ürünler ile çeşitli hastalıklar da tedavi

edilmeye çalışılıyordu. Genellikle tedavi için önerilen yöntemlerin, sıradan insanın kolay ulaşabileceği bu ürün ile kendi hazırlayabileceği ilaç halinde olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmamızda bu kullanımları listeledik.

Anahtar Kelimeler: İlk Türkçe Tıp Kitapları, Asma Bitkisi (*Vitis vinifera* L.), Üzüm, Ortaçağ-Anadolu.

USE OF VINE PLANT (*Vitis vinifera* L.) ACCORDING TO EARLY TURKISH MEDICAL LITERATURE IN MEDIEVAL ANATOLIA

Abstract

In this study we listed use of vine plant in human health from the early written or translated Turkish medical literature in Medieval Anatolia. Literary works chosen for this study belong to 13th to 15th century. There are more books from that time about those subjects, but the books were chosen are the most famous and influential ones. Another reason for not using all books is that the books that are not chosen also have the exact information about this particular subject. For that reason, sampling method is regarded as adequate.

Vine plant has been one of the most important plants in Anatolia since the dark ages. Viticulture was common and various vine products were used. During medieval ages, plant kept its importance and was continued to be cultivated. There are various information in Anatolian Medieval sources about viticulture and grape. Those information lead us to how vine plant was important in nutrition, social life and literature. According to that, grape was not only consumed as fruit, but also consumed as dried grape, unripe grape, vinegar, wine, vine leaves, sticks and shells used in foods and medical treatments frequently. We also know that grape was used for health after various processes. Squeezing, pressing, purifying and crushing, boiling and putting in vinegar for some time are examples of those processes.

This very important plant of Anatolia was used for “preventive medicine” as well as treatment attempts of certain diseases according to medieval medical books. Most of the treatment methods were for common people who could easily obtain this plant to prepare the medicine at home. We listed that use of the plant in our study.

Key Words: Early Turkish Medical Literature, Vine Plants (*Vitis vinifera* L.), Vine, Medieval-Anatolia.

GİRİŞ

Ortaçağda, Anadolu’dan geçen seyyahlar, gördükleri üzüm bağlarından veya özel cins üzümlerden bahsederler. Örneğin seyahatine 1325 yılında başlayan İbn Battûta (ö. 1368) ’nın kaydı bize Anadolu’da bağcılık kültürü hakkında çeşitli bilgiler verdiği gibi, neredeyse üzüm yetiştiriciliğinin bir haritasını da çizer. Buna göre o, Alâiye, Aksaray, Larende, Milas, Tire, Ayasluğ, Manisa, Bursa ve İzniç’te üzüm bağlarını görmüş ve onların şöhretini kaydetmiştir. Onun seyahatnâmesinden asma yetiştiriciliğinin Anadolu’da son derece yaygın olduğunu da

öğreniyoruz¹. Clavijo ve Josephat Barbaro da Trabzon ve Erzincan'daki üzüm bağlarından ve üzüm ürünlerinden bahsederler². Ortaçağ Anadolu yerleşimlerinin yapısal ortak özellikleri arasında, şehir planlarında farkedilen, etraflarının bağ ve bahçeler ile çevirili olmalarını gösterebiliriz. Örneğin, Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı, Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237)'in kış mevsimini geçirmekten hoşlandığı Alâiye'de bulunan sarayının yanı sıra şehrin doğusunda bir de köşkü vardı. Bu köşk, bağlarla çevriliydi ve bağlık alanın dışında kalan bölge de ormanlıktı³. Ayrıca Meram bağlarının Anadolu başkentindeki şöhreti sosyal hayatın bir parçası⁴ olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Üzüm, Ortaçağ Anadolu'sunda taze olarak tüketildiği gibi ondan sirke, üzüm suyu, koruk suyu ve şarap da elde ediliyordu. Şarap, hem üretilip tüketilmesi hem de edebiyattaki yeri ile kaynaklarımızda adından en fazla bahsedilen asma bitkisi ürünüdür. Hükümdarların eğlence meclislerinde şarap tüketiliyordu. Örneğin Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın tahta cülûs merasiminde, eğlenceler doruğa ulaşmış, Konya'da tertip edilen törende şaraplar içilmiş, şarkılar dinlenmişti⁵. I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)'un Erzincan Melikinin kızı ile evlenmesi münasebetiyle düzenlenen eğlencelerde “mecliste bulunanlar, sarhoşluğun son haddine kadar şarap kadehlerini yudumladılar”⁶. Bazen de Sultan içkisi ona suikastın bir aracı olabiliyordu. Nitekim Türkiye Selçuklu hükümdarı IV. Kılıçarslan (1249-1254, 1257-1266), şarabına konulan zehirle öldürüldü⁷.

Ortaçağ Anadolu'sunda yazılmış farklı türdeki Türkçe eserlerde de üzüm ve ondan elde edilen ürünler ile bağlara temas edilmiştir. Menkıbenâmelerde üzüm bağı ile ilgili kerametlere rastladığımız⁸ gibi tasavvufta mecaz anlatımlarda da görebiliriz. Tasavvufta şarap, kadeh ve üzüm kullanılan semboller arasındadır. Ayrıca şarap, ilahi aşkı, birlik aşkını ifade eder. Örneğin Mevlâna'nın eserlerinde sadece üzümün bu sembol halini değil aynı zamanda XIII. yüzyılda Anadolu'da asma bitkisi ürünlerinin neler olduğunu da öğrenebiliyoruz. Mevlâna'nın *Mesnevi* ve *Rubâiyat*'ında “üzüm tanesi, üzüm çubuğu, üzüm yaprağı, asma dalı, asma yaprağı, koruk, üzüm suyu, üzüm şarabı, bağ ve bağcı” kelimeleri geçmektedir⁹. Ayrıca günümüzde olduğu gibi ortaçağda da üzüm sirkesi ve olgunlaşmamış üzümünden elde edilen koruk suyu yemeklere ekşilik vermek amacıyla kullanılıyordu.

¹ Muhammed et-Tanci, *İbn Batûta Seyahatnâmesi (Tuhfetun-Nuzzâr fî Garaibil-Emsâr)*, I-II, çev. M. Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 194-221.

² Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*, çev. Ö. R. Doğrul, Kesit yay., İstanbul 2007, s. 71; Josephat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. T. Günüd, Yeditepe yay., İstanbul 2016, s. 91.

³ Mehmet Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/1, s. 75.

⁴ Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. T. Yazıcı, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 2001, c. II, s.214, 218.

⁵ İbn Bîbî, *El Evamirü'l-Ala'iyye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçuknâme)*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1996, c. II, s. 236-237.

⁶ İbn Bîbî, *age.*, s. I, s. 198; ayrıca bkz. Seyfullah Kara, “Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki”, *Bilig*, 68, s. 172, 176.

⁷ İbn Bîbî, *age.*, c. I, s. 456-457.

⁸ S. Küçük-R. Muslu, *Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi*, Sakarya Belediyesi yay., Sakarya 2003, s. 99-100.

⁹ Bahar Akpınar, “Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında Meyve ve Üzüm Sembolleri”, *Bilig*, Ankara 2005, sayı, 32, s.145-164.

Dîvân edebiyatında da kuvvetli bir sembol olarak üzüm, şarap, bağ ve kadeh kelimelerinin yaygın olarak kullanıldığını biliyoruz. Bu semboller ile sevgili arasında bir bağ kurularak ifade sanatsal özelliklere bürünüyordu¹⁰. Ayrıca esrâr-nâme türü eserlerde de esrâr ve sucinin kavgası anlatılmaktadır. İfade gücünün ortaya konulmasını hedefleyen bu tür eserlerde zengin tasvirlerle yer verildiği gibi savunulanın ispatı için de karakterler çeşitli yöntemlere müracaat ettirilir. Yazarın, esrâr ve şarabın üstünlük kavgasını anlattığı bu tarz eserlerde iki karakter birbirini okuyucunun gözünden düşürmek ve kendi üstünlüğünü ispatlamak için uğraş verir. Önce sözlü tartışmayla başlanır ardından fiziksel kavgaya girerler ve sonuçta bir taraf kazanır¹¹.

Asma bitkisi ayrıca konumuz olan tıp kitaplarında da yer alır. Koruyucu tıp ve hastalıkların tedavisinde sıklıkla kullanılır.

1. Asma Bitkisinin (Vitis vinifera) Yapısal Özellikleri

Vitis vinifera L.¹², uzun, iki evcikli, yaprak karşılıklı sülükleri ile odunsu tırmanıcı bir bitkidir. Yapraklar dökülücü, elsi loblu, tabanda yüreksi, kabaca dişli; erkek bitkilerin yaprakları dişli bitkilere kıyasla daha derin loblu, genç yaprakların alt yüzeyi kaba tüylüdür. Çiçekler tek eşeylidir. Meyve tatlı, yaklaşık 5 ila 7 mm uzunluğunda, yeşil, sarı, kırmızı ya da siyahımsı mor renkli, tohumlar 0 ila 2 arası sayıdadır. Mayıs ve Haziran aylarında çiçek açar.¹³ Ülkemizin tamamında görülür.¹⁴ Korunma durumu “asgari endişe altında olan tür” sınıfı içinde bulunan bitkinin floral bölgesi Orta Asya olmakla birlikte günümüzde tüm dünyada yayılış göstermektedir.¹⁵

2. Türkçe Bitki/Tıp Metinlerine Göre Kullanım Listesi

Üzüm taze olarak yenilebildiği gibi, çeşitli içeceklerin yapımında da kullanılır. Ayrıca tıbbi faydaları nedeniyle yoğun olarak kullanılmaktadır.¹⁶ Üzümün tamamen olgunlaştıktan sonra toplanması ve birkaç gün beklettikten sonra yenilmesi önerilmektedir.¹⁷ Üzüm, *Kur'an*'da da geçmektedir. *Kur'an*'da sarhoşluk verici içkiler hakkında inen son ayetlere göre, ‘içki’ toplumsal fayda gözetilerek kesin bir biçimde yasaklanmıştır¹⁸, ancak bu ayetlerden önce konu ile ilgili ayetlerde yasak söz konusu değildir.¹⁹ Buna göre İslâm içkiyi doğrudan yasaklamak yerine tedricen yasaklamayı tercih etmiştir. Bununla birlikte çalışmada ele alınan metinlerde

¹⁰ Örneğin bkz., İ. Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Türk Dil Kurumu yay, Ankara 1989, s. 59.

¹¹ Meryem Babacan Bursalı, "Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Bir Mecmûa ve Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Esrâr-Nâme", *Asobid*, Amasya 2017, 1/2, s. 9-11.

¹² Carl von Linnaeus, *Species Plantarum Tomus I*, Stockholm, Impensis Laurentii Salvii, 1753, s. 202.

¹³ P. H. Davis, “Vitis”, *Flora of Turkey and the East Aegean Islands IV*, Ed., P. H. Davis, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1967, s. 522.

¹⁴ <https://www.bizimbitkiler.org.tr/v3/demo/details.php?id=12964&t=1> Erişim tarihi: 19.11.2019.

¹⁵ <https://www.iucnredlist.org/species/63537/12687723> Erişim tarihi: 19.11.2019.

¹⁶ Sînâ, *Kânûn*, s. 351-353.

¹⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*. Haz. Murat D. Çekin. İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği yay., 2017. s. 45.; *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi yay., 2017. s. 313.

¹⁸ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/759/90-91-ayet-tefsiri> Erişim tarihi: 22.11.2019.

¹⁹ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/1968/67-ayet-tefsiri>; <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/536/43-ayet-tefsiri>; <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/226/219-ayet-tefsiri> Erişim tarihi: 22.11.2019.

içkinin gerek “haram” olması gerekse tıbbî zararlarına vurgu yapılmış ancak zaruret halinde ve mutlaka bir hekim gözetimi altında kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.²⁰

Çalışmamızda yer verilen metinlerin ana kaynakları Hippocrates, Dioscorides, Galenus ve İbn-i Sînâ'nın eserleridir ve hastalıkların sebep ve tedavilerinde söz konusu dört hekimin de benimsediği Humoral Patoloji Teorisi'nin takip edildiği görülmektedir. Asma bitkisi kısımları ve kullanımına dair çıkardığımız liste şu şekildedir:

Asma kabuğu; uyuz vakalarında²¹,

Asma çubuğu; kurdeşen vakalarında²², şiş giderici, bağırsak çıbanı ve ishal vakalarında²³,

Asma çubuğu külü; kırık ve çıkık vakalarında²⁴, kuduz vakalarında²⁵, kan durdurucu olarak²⁶, sinir bozukluklarına²⁷, kurt düşürücü²⁸,

Asma yaprağı; saç sakal dökülmesinde²⁹, erbezi katıllıkları ve makat çatlağında³⁰, saçları siyahlatmada³¹, uyuz vakalarında³²,

Arınmış (çekirdeği çıkarılmış?) üzüm; baş dönmesinde³³, şar hastalığında³⁴, melankoli halinde³⁵, akciğer vereminde³⁶, kabız nedeniyle kulunç ağrısında³⁷,

Arınmış ve dövülmüş üzüm; melankoli halinde³⁸,

Kuru üzüm; kurdeşen (ra'sa)³⁹, mide soğukluğu nedeniyle hazımsızlıkta⁴⁰, idrarın tazyiksiz (damla damla) gelmesi halinde⁴¹, mide⁴², göğüs ve akciğeri güçlendirmede⁴³, akciğer rahatsızlığında⁴⁴, hamilelikte iştah açıcı⁴⁵, ağız ağrısında⁴⁶, göğüs ağrısında ve öksürük

²⁰ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 52.

²¹ Anonim *Cerrâh-nâme*, Haz. Serdar Yavuz, İstanbul, Kesit Yayınları. 2013. s. 128.

²² Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 129.

²³ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 141.

²⁴ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 163.

²⁵ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 165.

²⁶ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 125.

²⁷ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 243.

²⁸ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 303.

²⁹ Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), *Müntahab-ı Şifâ*, I. Haz. Zafer Önler. Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 1990. s. 169.

³⁰ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 115.

³¹ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 136.

³² *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 282.

³³ Hekim Bereket, *Hulasa*, Haz. Binnur Erdağı Doğruer, Ürün Yayınları. Ankara 2016. s. 38.

³⁴ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 42.

³⁵ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 45.

³⁶ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 99.

³⁷ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 128.

³⁸ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 46.

³⁹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 52.

⁴⁰ Hekim Bereket., *Hulasa*, s. 104.

⁴¹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 132.

⁴² Hacı Paş., *Müntahab-ı Şifâ*, s. 88.; *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 245.

⁴³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 32.

⁴⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 84.; *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 245.

⁴⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 17.

⁴⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 75; s. 78.

gidermede⁴⁷, zatürrede⁴⁸, mide ağrısında⁴⁹, siroz hastalığında⁵⁰, dalak ağrısında⁵¹, hap yapımında⁵², böbrek ve mesaneye faydalı⁵³, sıtma vakasında⁵⁴, aşırı acur tüketiminde⁵⁵, çekirdeğinde hastalık etli kısmında şifa var (tıbbi nebevi)⁵⁶, bağırsak çıbanı vakasında, balgam söktürücü, gut vakasında, hazmettirici⁵⁷,

Yaş üzüm; gözde beliren siğil (başbert) vakasında⁵⁸, kanı saflaştırmada, göğse ve akciğere destek olması için, vücudu güçlendirmede⁵⁹, vücutta görülen yarılmalarda⁶⁰, vücudu güçlendirmede, sperm sayısını arttırmada⁶¹, akciğer rahatsızlığında⁶², midneyi güçlendirmede⁶³, cinsel gücü arttırmada⁶⁴, humma hastalığında⁶⁵, bağırsak kuluncu rahatsızlığında⁶⁶, kabızlıkta⁶⁷, ishal vakalarında⁶⁸, iştah açıcı⁶⁹, erbezi şişlerinde⁷⁰,

Ezilmiş üzüm; kan çıbanı vakalarında⁷¹,

Üzüm suyu; kulak ağrısında⁷², basur tedavisinde⁷³, kırık ve çıkık vakalarında⁷⁴, şerbet yapımında⁷⁵, verem (sill) vakalarında⁷⁶, hazmettirici⁷⁷, boğaz şişmesinde⁷⁸, cinsel gücü arttırıcı⁷⁹, idrar söktürücü⁸⁰,

Üzüm suyu yağı; sinir, rahim ağrısında⁸¹,

⁴⁷ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 80; s. 81; s. 83; Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar. s. 245.

⁴⁸ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 84.

⁴⁹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 86.

⁵⁰ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 94.

⁵¹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 99.

⁵² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 189.

⁵³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 117.

⁵⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 141.

⁵⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 117.

⁵⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 32.

⁵⁷ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 245.

⁵⁸ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 59.

⁵⁹ İshâk bin Murâ., *Edviye-i Müfredede*, Haz. Mustafa Canpolat ve Zafer Önler, Ankara. Türk Dil Kurumu Yayınları. 2016. s. 20; Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 45; Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 313.

⁶⁰ Anonim Cerrâh-nâme, s. 312.

⁶¹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 31-32.

⁶² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 84.

⁶³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 88.

⁶⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 118.; Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 313.

⁶⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 135.

⁶⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 101.

⁶⁷ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 103.

⁶⁸ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 174.

⁶⁹ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 313.

⁷⁰ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 340.

⁷¹ Anonim Cerrâh-nâme, s. 136.

⁷² Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 72.

⁷³ Anonim Cerrâh-nâme, s. 119; Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 121.

⁷⁴ Anonim Cerrâh-nâme, s. 163.

⁷⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 201.

⁷⁶ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 132.

⁷⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 147.

⁷⁸ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 53.

⁷⁹ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 70.

⁸⁰ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 192.

⁸¹ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 220.

Kaynatılmış üzüm; basur tedavisinde⁸²,

Cekirdeği çıkarılmış üzüm dövülerek; diş küflenmesi nedeniyle oluşan ağız kokusunda⁸³, ağız ülseri vakalarında⁸⁴,

Zirbaç yemeğinin yanında üzüm; hazımsızlıkta⁸⁵,

Zirbaç çorbasının yanında koruk; sarılık vakalarında⁸⁶,

Sıkva yemeği ile üzüm; dalak içinde olan sarılıkta⁸⁷,

Zirva yemeğinin yanında üzüm; geçirmek ve susuzluk halinde⁸⁸,

Güvercin eti ile koruk suyu; felç ve yüz felci vakalarında⁸⁹,

Asma dalının külünün suyu; yumuşak urlarda⁹⁰,

Sirkede bekletilmiş üzüm meyvesi; ishal vakalarında⁹¹,

Üzüm sırası; cüzzam (yavuz enlü) vakalarında⁹², vücutta görülen yarılmalarda⁹³, sarılık vakalarında⁹⁴, mide yaralarında⁹⁵, şerbet yapımında⁹⁶, nefes açmada, karaciğer ve kalbi güçlendirmede⁹⁷, baş ve mideyi güçlendirmede, idrar yolu açmada, sara vakalarında, cinsel gücü arttırmada⁹⁸; ayak parmağı pişğinde⁹⁹,

Üzüm şerbeti; boğaz ağrısında¹⁰⁰,

Üzüm pekmezi; sıcak şişlere bağlı kulak ağrısında¹⁰¹, kanı yakar¹⁰², basur sigilini düşürmede¹⁰³, idrarda kan gözükmesinde (hematüri)¹⁰⁴, mesane taşı düşürmede¹⁰⁵, boğmaca ve dil şişmesinde¹⁰⁶, nezle vakalarında¹⁰⁷, verem (sill) vakalarında¹⁰⁸,

⁸² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 122.

⁸³ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 85.

⁸⁴ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 110.

⁸⁵ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 106.

⁸⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 92.

⁸⁷ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 123.

⁸⁸ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 112.

⁸⁹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 26.

⁹⁰ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 161; Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 137.

⁹¹ Hekim Bereket, *Hulasa*, 89b/7.

⁹² Hekim Bereket, *Hulasa*, 115b/10; Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 325.

⁹³ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 132.

⁹⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 200.

⁹⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 89.

⁹⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 201.

⁹⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 146.

⁹⁸ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 145.

⁹⁹ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 344.

¹⁰⁰ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 78.

¹⁰¹ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 103.

¹⁰² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 63.

¹⁰³ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 245.

¹⁰⁴ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 259.

¹⁰⁵ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 261.

¹⁰⁶ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 208.

¹⁰⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 209-210.

¹⁰⁸ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 132.

Kızıl üzüm: göğüs soğukluğunda¹⁰⁹, ishal vakalarında¹¹⁰, kızamık vakalarında¹¹¹, ekmekle yendiğinde doktora ihtiyaç duyulmaz (tıbbi nebevi)¹¹², bağırsak kuluncunda¹¹³, kırık ve çıkık vakalarında¹¹⁴, pişirilerek siroz hastalığında¹¹⁵, nezle vakasında¹¹⁶, bağırsak kurtlarında¹¹⁷, kuruntu hallerinde¹¹⁸, erbezi şişlerinde¹¹⁹,

Çekirdeği çıkarılmış kızıl üzüm: nezle ve soğuk kaynaklı baş ağrısında¹²⁰, lavman ve fitil işleminde¹²¹, bağırsak kuluncunda¹²², çeşitli cilt sorunlarında¹²³, macun¹²⁴, hap¹²⁵ ve şerbet yapımında¹²⁶, harareti düşürmede¹²⁷,

Çekirdeksiz kızıl üzüm: kulunç rahatsızlıklarında¹²⁸, temriye hastalığında¹²⁹, uyuz ve kaşıntı hallerinde¹³⁰, basur tedavisinde¹³¹, mizacı yumuşatmada¹³², yanmış hıltları temizlemede¹³³, nezle kaynaklı öksürük ve nefes darlığında¹³⁴, felç ve ağız felci vakalarında¹³⁵, hıltları yumuşatmada¹³⁶, melankoli ve delilik hallerinde¹³⁷, ağız kokusunda¹³⁸, akciğer veremi (zatülcenp, plörezi) vakasında¹³⁹, hafakan gidermede¹⁴⁰,

Kızıl üzüm çekirdeği: akciğer hastalığı ve dil tutukluğunda¹⁴¹,

Dövülmüş kızıl üzüm çekirdeği: hazımsızlıkta¹⁴²,

Kızıl üzüm suyu: gut vakasında ve şiş giderici olarak¹⁴³,

¹⁰⁹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 117.

¹¹⁰ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 126.

¹¹¹ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 141.

¹¹² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 32.

¹¹³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 100.

¹¹⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 160.

¹¹⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 94.

¹¹⁶ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 209.

¹¹⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 242.

¹¹⁸ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 54.

¹¹⁹ *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, s. 366.

¹²⁰ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 63.

¹²¹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 181; Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 78.

¹²² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 100.

¹²³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 151.

¹²⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 182; s. 185.

¹²⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 186-187.

¹²⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 198-202.

¹²⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 103.

¹²⁸ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 102.

¹²⁹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 146.

¹³⁰ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 147.

¹³¹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 200.

¹³² Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 104.

¹³³ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 105.

¹³⁴ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 133.

¹³⁵ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 134.

¹³⁶ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 141.

¹³⁷ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 178.

¹³⁸ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 203.

¹³⁹ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 216.

¹⁴⁰ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 221.

¹⁴¹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 94.

¹⁴² Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 106.

Kara üzüm; safravi iç organ rahatsızlıklarında¹⁴⁴,
Çekirdeksiz kara üzüm; baş ağrısında¹⁴⁵, çıban tedavisinde¹⁴⁶,
Tatlı üzüm çekirdeği; göğüs zayıflığında¹⁴⁷, penis rahatsızlıklarında¹⁴⁸, hap yapımında¹⁴⁹,
Çekirdeği dövülmüş kuru üzüm; göğüs soğukluğunda¹⁵⁰,
Kuru üzüm çekirdeği; ishal vakalarında¹⁵¹,
Dövülmüş üzüm çekirdeği; ağız ağrısı ve kokusunda¹⁵²,
Kuru üzüm şarabı; ayak damarları rahatsızlığında uzak durularak¹⁵³, dalak ağrısında¹⁵⁴, gaza neden olur¹⁵⁵,
Kuru üzüm suyu; basur gazı vakalarında¹⁵⁶,
Çekirdeği arınmış üzüm; siroz vakalarında¹⁵⁷,
Piliç eti ile koruk; kalbe rahatsızlık veren ateş vakalarında¹⁵⁸,
Koruk; bağırsak kaynaklı ishal vakalarında¹⁵⁹, safra¹⁶⁰ ve kan kaynaklı baş ağrısında¹⁶¹, safra kaynaklı menenjit vakalarında¹⁶², sperm bozukluklarında¹⁶³, mide ve göğsü safradan arındırmada, mideyi güçlendirmede, iç organları serin tutmada, hazımsızlıkta ve ateş nedeniyle oluşan baş ağrısında¹⁶⁴, safra ve susuzluk kesici¹⁶⁵, mideye faydalı¹⁶⁶, kabız edici¹⁶⁷, mide ve bağırsakta gaz oluşturunca¹⁶⁸, canı ekşi çeken yaşlıların diyetlerinde az miktarda¹⁶⁹,
Koruk yemeği; mide, sarhoşluk ya da cinsel ilişki nedeniyle oluşan baş ağrısında¹⁷⁰, baş dönmesinde¹⁷¹, nezle ve burun kanamasında¹⁷², mideden kan gelmesinde¹⁷³, midenin gevşekliği

¹⁴³ Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar, s. 295.

¹⁴⁴ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 32.

¹⁴⁵ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 46.

¹⁴⁶ Tabib İbn-i Şerif, Yâdigâr, s. 390.

¹⁴⁷ Hekim Bereket, Hulasa, s. 117.

¹⁴⁸ Hekim Bereket, Hulasa, s. 146.

¹⁴⁹ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 187.

¹⁵⁰ Hekim Bereket, Hulasa, s. 117.

¹⁵¹ Tabib İbn-i Şerif, Yâdigâr, s. 232-233.

¹⁵² Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 73.

¹⁵³ Hekim Bereket, Hulasa, s. 151.

¹⁵⁴ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 204.

¹⁵⁵ Tabib İbn-i Şerif, Yâdigâr, s. 55.

¹⁵⁶ Tabib İbn-i Şerif, Yâdigâr, s. 244.

¹⁵⁷ Hekim Bereket, Hulasa, s. 120.

¹⁵⁸ Hekim Bereket, Hulasa, s. 102.

¹⁵⁹ Hekim Bereket, Hulasa, s. 125.

¹⁶⁰ Hekim Bereket, Hulasa, s. 32.

¹⁶¹ Hekim Bereket, Hulasa, s. 36.

¹⁶² Hekim Bereket, Hulasa, s. 39.

¹⁶³ Hekim Bereket, Hulasa, s. 137.

¹⁶⁴ İshâk bin Murad, Edviye-i Müfrede, s. 42.

¹⁶⁵ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 32.

¹⁶⁶ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 88.

¹⁶⁷ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 91.

¹⁶⁸ Hacı Paşa, Müntahab-ı Şifâ, s. 127.

¹⁶⁹ Tabib İbn-i Şerif, Yâdigâr, s. 85.

¹⁷⁰ Hekim Bereket, Hulasa, s. 35.

nedeniyle hazımsızlıkta¹⁷⁴, dalak kaynaklı hazımsızlıkta¹⁷⁵, göğse rahatsızlık veren ateş vakalarında¹⁷⁶, idrarda kan görüldüğünde¹⁷⁷, uzun süren adet kanamasında (menoraji)¹⁷⁸, el ve ayaklarda görülen çatlamalarda, anüs açılmasında¹⁷⁹, gut¹⁸⁰ ve kurdeşen vakalarında¹⁸¹, çıban tedavisinde¹⁸², ağız kokusu vakasında¹⁸³, tutukluk, mide rahatsızlığı ve susuzluk durumlarında¹⁸⁴, kalp ağrısı vakalarında¹⁸⁵, böbrek ile sidiktorbası sorunlarında ve idrar tutamama hallerinde¹⁸⁶, gut rahatsızlıklarında¹⁸⁷, uyuz vakalarında¹⁸⁸, yangı hallerinde¹⁸⁹, açlık nedeniyle baş ağrısında¹⁹⁰,

Koruk suyu: kan kaynaklı ateşli menenjit vakalarında¹⁹¹, sık idrara çıkma ve sık susama hallerinde¹⁹², eklem rahatsızlıklarında¹⁹³, sıtma vakalarında¹⁹⁴, diş çürümesine karşı¹⁹⁵, ağız hastalıkları ve ağızda çıkan küçük çıban vakalarında¹⁹⁶, diş eti şişmesi ve yaralarında¹⁹⁷, diş ağrısında¹⁹⁸, dilin şişmesinde¹⁹⁹, ishal vakalarında²⁰⁰, adet kesilmesi ve gebelikte mide bulanmasında²⁰¹, bağırsaklar, göğüs ve sinir sistemi zayıflıklarında²⁰², safravi iç organ rahatsızlıklarında²⁰³, ateş kaynaklı baş ağrısında²⁰⁴, göğse zararlı²⁰⁵, sıtma vakalarında²⁰⁶, temriye hastalığında²⁰⁷, veba vakalarında²⁰⁸; egzersiz sonrası yorgunluk halinde²⁰⁹, göze su

¹⁷¹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 38.

¹⁷² Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 68; Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifa*, s. 61.

¹⁷³ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 96.

¹⁷⁴ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 107.

¹⁷⁵ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 109.

¹⁷⁶ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 116.

¹⁷⁷ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 131.

¹⁷⁸ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 138.

¹⁷⁹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 144.

¹⁸⁰ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 149.

¹⁸¹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 156; Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 129.

¹⁸² Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 157; Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 136.

¹⁸³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 68.

¹⁸⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 85.

¹⁸⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 89.

¹⁸⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 114.

¹⁸⁷ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 130.

¹⁸⁸ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 143.

¹⁸⁹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 170.

¹⁹⁰ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 47.

¹⁹¹ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 39.

¹⁹² Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 136.

¹⁹³ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 147.

¹⁹⁴ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 163; Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 130.

¹⁹⁵ İshâk bin Murad, *Edviye-i Müfrede*, s. 33; Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 69.

¹⁹⁶ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 109; Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 73.

¹⁹⁷ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 112.

¹⁹⁸ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 357.

¹⁹⁹ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 113.

²⁰⁰ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 108.

²⁰¹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 16.

²⁰² Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 18.

²⁰³ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 32.

²⁰⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 48; Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 175.

²⁰⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 83.

²⁰⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 141.

²⁰⁷ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 147.

²⁰⁸ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 172.

inmesinde²¹⁰, sulâk hastalığında²¹¹, göz sancısında²¹², safravi ishal vakasında²¹³, çiçek hastalığında²¹⁴, kurdeşende²¹⁵, ateşli ve ağrılı kabarcıklarda²¹⁶

Koruk şarabı; veba vakalarında²¹⁷, diş eti şişmesi ve yaralarında²¹⁸, kızamık vakalarında²¹⁹, kan aldirmada aşırı kusma görüldüğünde²²⁰, mide rahatsızlığı ve susuzluk hallerinde²²¹, açlık nedeniyle baş ağrısında²²², sıtma vakalarında²²³,

Koruk çorbası; basur vakalarında²²⁴, mide rahatsızlığı ve susuzluk hallerinde²²⁵,

Koruk özü; mide rahatsızlığı ve susuzluk hallerinde ateşi düşürmede²²⁶, dalak rahatsızlıklarında²²⁷, yangı hallerinde²²⁸, hap yapımında²²⁹,

SONUÇ

Ortaçağ Anadolu'sunda yaygın olarak üretilen asma bitkisinin çeşitli kısımları ile ondan elde edilen ürünler sıklıkla kullanılmıştı. İlk Türkçe tıp kitaplarında da asma bitkisinin kullanılan kısımları, ondan elde edilen ürünler ile birlikte “asma kabuğu, asma çubuğu, asma çubuğu külü, asma yaprağı, arınmış üzüm, kuru üzüm, yaş üzüm, üzüm suyu, üzüm suyu yağı, üzüm şırası, üzüm pekmezi, üzüm çekirdeği, koruk suyu, koruk özü, koruk çorbası, koruk yemeği, koruk şarabı” şeklinde sıralanabilir. Ayrıca üzümün geçirildiği işlemler arasında “kurutmak, kaynatmak, çekirdeğini çıkarmak, ezmek, dövmek, suyunu çıkarmak, sirkede bekletmek” gösterilebilir. Bunların yanı sıra bazı yiyecekler ile tüketilmesine dair tavsiyeler de vardır.

İlk Türkçe tıp kitaplarının verdiği bilgilerden ortaçağ Anadolu'sunda asma bitkisinin koruyucu tıp alanında kullanımı ile birlikte hastalıkların tedavisinde de sıklıkla tercih edildiğini öğreniyoruz. Ayrıca bu kaynaklar bize dönemde görülen ve bilinen hastalıkların neler olduğu hakkında da çeşitli bilgiler sunmaktadır.

²⁰⁹ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 59.

²¹⁰ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 191.

²¹¹ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 192.

²¹² Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 195.

²¹³ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 231.

²¹⁴ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 298.

²¹⁵ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 309.

²¹⁶ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 310.

²¹⁷ Hekim Bereket, *Hulasa*, s. 162.

²¹⁸ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 112.

²¹⁹ Anonim *Cerrâh-nâme*, s. 141.

²²⁰ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 23.

²²¹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 85; Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 227.

²²² Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 47; s. 175.

²²³ Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, s. 293.

²²⁴ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 121.

²²⁵ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 88.

²²⁶ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 88.

²²⁷ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 100.

²²⁸ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 170.

²²⁹ Hacı Paşa, *Müntahab-ı Şifâ*, s. 187.

KAYNAKLAR

- Ahmet Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev., T. Yazıcı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları., Ankara 2001, c.I-II.
- Akpınar, Bahar, "Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi ve Rubâiyyat'ında Meyve ve Üzüm Sembolleri", *Bilig*, Ankara 2005, sayı, 32.
- Anonim *Cerrâh-nâme*, Haz., Serdar Yavu, Kesit Yayınları, İstanbul 2013.
- Barbaro, Josephat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev., T. Gündüz, Yeditepe, İstanbul 2016.
- Bursalı, Meryem Babacan, "Berlin Devlet Kütüphanesinde Bulunan Bir Mecmûa ve Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Esrâr-Nâme". *Asobid*, Amasya 2017, 1/2.
- Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), *Müntahab-ı Şifâ*, I, Haz., Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Davis, P. H., "Vitis", *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, IV, Ed., P. H. Davis, Edinburgh University Press, Edinburgh 1967.
- Dioscorides, *De Materia Medica*, Translated by T. A. Osbaldeston, Ibis Press, Johannesburg, 2000.
- Ersan, Mehmet, "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/1, İzmir 2006.
- Ersoylu, İ. Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Galenus, *On the Natural Faculties*, Translated by: Arthur John Brock, William Heinemann, London, 1916.
- Hekim Bereket, *Hulasa*, Haz., Binnur Erdağı Doğruer, Ürün Yayınları, Ankara 2016.
- Hippocrates, *On the Nature of Man*, IV. Translated by: W. H. S. Jones, Sydenham Society, London 1959.
- İbn-i Sînâ, *El-Kânûn Fi't-Tıbb İkinci Kitap*, Çev., Esin Kâhya, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2018.
- İshâk bin Murâd, *Edviye-i Müfredde*, Haz., Mustafa Canpolat ve Zafer Önler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Kara, Seyfullah, "Selçuklu Türkiye'sinde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki", *Bilig*, Ankara 2014, sayı 68.
- Küçük, S., Muslu, R., *Akhisarlı Şeyh İsa Menâkıbnâmesi*, Sakarya Belediyesi yay., Sakarya 2003.
- Linnaeus, Carl von, *Species Plantarum Tomus*, I, Impensis Laurentii Salvii, Stockholm 1753.
- Muhammed et-Tancı, *İbn Batûta Seyahatnâmesi (Tuhfetun-Nuzzâr fi Garaibil-Emsâr)*, I-II, çev. M. Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.
- Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*, çev. Ö. R. Doğrul, Kesit, İstanbul 2007.
- Tabib İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, Haz., Murat D. Çekin, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul 2017.
- Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2017